

FRANCIA HADIFOGLYOK ERDÉLYBEN, 1800–1815

Ismeretes, hogy a francia háborúk időszakában jelentős számú francia hadifogoly került Magyarországra s ezeknek egy részét a Bánságba, illetve Erdélybe irányították és ott őrizték. Noha a kérdés katonai vonatkozások mellett számos politikai és társadalmi problémát is felvet, összegező, átfogó feldolgozása mai napig sem történt meg. A megjelent részletmunkák (különösen az 1792–1800 közötti szakaszra vonatkozólag) számos lényeges kérdést vetettek fel és oldottak meg.¹ A kutatás mai állapotában magunk is csak töredékes adatokat igyekszünk formába önteni és közölni. A közölt részletek talán arra is alkalmasak, hogy a francia hadifoglyok magyarországi és erdélyi hétköznapjaiba nyújtsanak betekintést, életszerűbbé tegyék itteni jelenlétüket és emberközelségre hozzák sorsuk alakulását.

Erjesztő szerepükről a történétírók eddig is szóltak, de súlyuk nő, ha létszámukat próbáljuk megállapítani. Az egyik szerző az 1792–1815 közötti időszakban az osztrák fogságba került francia hadifoglyok létszámát 55 670 katonára, 2057 tisztre és törzstisztre, valamint 27 tábornokra teszi (közülük 10–11 000-en 1793 végéig kerültek fogságba). Ebből 36 075 katona és tisztes, 1864 tiszt és törzstiszt, valamint 5 tábornok az osztrák birodalom délkeleti tartományaiba, jelentős részük a Bánságba és Erdélybe került. Abban, hogy az osztrák hatóságok ide irányították őket az volt az irányadó szempont, hogy Franciaországtól minél távolabb, a polgári lakosságtól elzárt helyen legyenek; másrészt, hogy meg legyenek a feltételek elhelyezésükre és eltartásukra.

I. Georgescu szerint az Erdélybe és Bánságba szállított francia hadifoglyok közül Lugoson 2630, Csákován 2195, Aradon 5110, Temesvárott 6115, Nagyszentmiklóson 5660, Váradon 460, Brassóban 680, Kolozsvárott 370, Medgyesen 200, Fogarasban 300, Déván 890, Gyulafehérvárott pedig 750 főt tartottak fogságban. Marosvásárhelyt is létesült fogolytábor.²

Látni fogjuk, hogy a valóságban az Erdélybe szállított francia hadifoglyok száma sokkal nagyobb volt. Pontos számukat nehéz meghatározni, sokkal inkább azt a létszámot, amennyien az egyes háborúk zajlása nyomán transzportjaik hullámaival a kijelölt fogolytáborokba várásokba, stációkra érkeztek.

Számuk, menetirányuk és helyzetük megállapítására a helyi források sok értékes anyagot szolgáltatnak számunkra.

Elhelyezésük mind a katonai, mind a polgári hatóságoknak igen nagy gond volt. Ne felejtjük el, hogy olyan jelentős városokban, mint pl. Kolozsvár, ekkor még nem volt kaszárnya, a várakban pedig az osztrák hadsereg állománya mellett a foglyok

1 Közülük elsőnek *Barcsay-Amant Zoltán*: A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében, 1793. Budapest, 1934. említendő, továbbá *Markó Árpád*: A francia forradalom és napoleoni idők magyar katonája *Hadtörténelmi Közlemények*, 1939. Újabbán *Lenkefi Ferenc* a francia hadifoglyok magyarországi jelenlétének 1793–1795-i szakaszáról készült disszertációjából közölt részleteket: Francia hadifoglyok Magyarországon. 1793–1795. *Levéltári Szemle*, 1995. 2. sz. 35–49.o., valamint *úő*: A l elkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795. címen *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994. 3. sz. 3–18. és 1995. 4.sz., 110–115.o. A román történetírás képviselői közül l. *Ion Georgescu*: Les prisonniers français dans les camps du sud-est de l'Europe au temps des guerres de l'Autriche avec la France, 1792-1815. c. tanulmányát. *Revue roumaine d'histoire*, 1/1976. nr. 3. 509–520. o.

2 I. Georgescu: i. m. 509–510. o.

részére már nem volt elegendő hely. Időmegjelölés nélkül közli egyik tanulmány szerzője a következőket: Arad katonai parancsnoka azt kénytelen jelenteni, hogy az aradi várban csak 1530 személy számára van hely, holott végül is 5110 embert zsúfoltak ott össze.³

Az előző hadi események után, különösen az 1809. évi háborút követő időszakra állnak rendelkezésünkre részletesebb adatok, mikor mind a német, mind az osztrák és olasz területeken folyó nagyarányú hadműveletek során jelentős számú francia hadifogoly került osztrák fogságba.

1809. május 28-án a bánsági főhadparancsnokság tudatja Temes vármegyével, hogy az Itáliában foglyul ejtett 9000 francia közül 4000-et a Bánságba irányítottak és gondoskodtak ellátásukról.⁴

A hadszíntérhez közelebb lévő Bánságból azonban a foglyok egy részét mindjárt a távolabbi Erdélybe irányították. A nagysze-beni Generalcommandótól rövidesen megérkezett Szentkereszti ezredes 1809. június 20-i átírat. Ebben értesítette az erdélyi Guberniumot, hogy Szlavóniából francia hadifoglyokat irányítottak Erdélybe, akik megérkeztek Temesvárra és hét menetoszlopban rövidesen indulnak Károlyfehérvár (Gyulafehérvár) irányába. Mivel a Maros völgyében fognak úti céljuk fele haladni, Zaránd és Hunyad vármegyéknek a szokásos élelmezésen és elszállásoláson kívül arról is gondoskodniuk kell, hogy a fogoly menetszlopok őrizetét nemesi felkelők fegyveres erői biztosítsák.⁵ Július 5-én aztán megérkezett az erdélyi Generalcommandótól, a „Fő Hadi Vezér” Kollowrat pontosítása a Guberniumhoz, miszerint az Erdélybe érkezendő hadifoglyok száma 800 közlegény és 60 tiszt, akik közül 500-at Gyulafehérvárra irányítanak, a maradék 300-at és 60 tiszte pedig Fogarasra. Egyben felhívja a figyelmet, hogy biztonságos fegyveres kíséretükről az erdélyi hatóságok méltóképpen gondoskodjanak.⁶ Bánffy György gubernator az elvárásnak megfelelően június 14-én válaszolt a Generalcommandónak s még ugyanazon nap átíratban fordult az érdekelt két vármegye főispánjához. Egyrészt Kollowrat főhadparancsnokot biztosította teljes támogatásáról és a szükséges intézkedések megtételéről, ugyanakkor arra hivatkozva: a fővezérség kívánsága, „hogy ezen foglyoknak a Hazában való megőrzése és kísérése iránt a Provincia részéről rendelést” tegyen, felszólította Hollaki István zarándi és Lázár János hunyadi főispánokat a szükséges lépések megtételére. „Nehogy tehát az Őfelsége szolgálatja valami hátramaradást szenvedjen – írta Bánffy főkormányzó –, megtörténhet elszökésre, egyéb kedvetlenségre alkalmatosságot szolgáltatthasson, [a főispánt] ezen környül állásról a végre tudósítani kívántam, hogy midőn a szomszéd vármegyétől az említett foglyoknak az oda való nemes vármegyében léjendő megérkezése iránt tudósíttatnék, a felfegyverkezett nemességet illendő számmal kirendelni, s a foglyokat általa az elégséges számmal kirendelendő köznéppel együtt nemcsak általvétetni, hanem szoros vigyázat alatt Dévág (Károlyfehérvárig is) elkísértetni ne terheltecsék.”⁷

3 I. Georgescu: i. m. 510., 515. o.

4 Uo. 515–516. o.

5 Magyar Országos Levéltár (ezután: OL). Erdélyi Gubernium Levéltára. Praesidialia (ezután: Erd. Gub. Praes.) 649/1809.

6 Uo. 572/1809. sz.

7 Uo.

Az említett levelezésben két mozzanat külön is figyelemre méltó: egyfelől a félsz, nehogy a foglyok kerekét oldjanak, másfelől a nemesség bevonása (sőt kizárólagos igénybevétele) a fogolycsoportok kíséretének műveletébe. Az 1809-es háború ugyanis hadi potenciálja maximális igénybevételére kényszerítette a Habsburg Birodalmat, hiszen hadserege állandó visszavonulóban volt, sőt május 13-án Napóleon Bécsset is elfoglalta. Az inszurrekció meghirdetése a nemességet amúgy is hadi lábra állította és a fogolycsoportok kísérete céljára történő igénybevétele katonai feladatnak számított. A fogolykíséret őrségváltásakor „elégéses számmal kirendelendő köznép”-re talán azért volt szükség, hogy az osztrák katonai vereségek körülményei között a hadifoglyok látása valamelyes erkölcsi erőt, bizakodást öntsön a népbe.

A következő alkalom, amikor nagy számban érkeztek a Habsburg Birodalomba francia hadifoglyok, a Napóleonra zúduló VI. koalíció 1813. évi háborúja volt.

Az Erdélyi Provinciális Főbiztosság 1813. október 17-én jelzi, hogy „Erdélybe 4000, nevezetesen ezen városra (Kolozsvárra) 600 francia foglyok érkeznek”.⁸

Az ide érkezettek számát ma már nehéz meghatározni. Tájékoztatóul szolgál azonban a francia kormány kérése Bécshez, amelyben a háborúban eltűnt, vagy meghalt személyekről igyekezett 1819. január 26-án tájékozódni. Ennek során Caraneu márki, bécsi francia nagykövet azzal a kéréssel fordult Metternich kancellárhoz, hogy az 1813. évben Ausztria katonai, vagy polgári kórházaiban elhalt francia foglyokról készítsenek jegyzőkönyvet, azok nevének feltüntetésével. A diplomáciai lépés nyomán Metternich felhívta az erdélyi udvari kancelláriát, az pedig az erdélyi főkormányzóságot utasította a rendelet végrehajtására. A guberniumnak a szebeni Generalcommando is segítségére sietett azzal, hogy megküldte azokat a katonai menetleveleket, melyeknek alapján a foglyokat 1813-ban Erdély különböző törvényhatóságai és városaiba naponként elszállásolták.⁹

1814. évi menetlevelek szerint az 1813-as háború idején fogságba esett 1571 altiszt és közember, 113 felsőbb és lovastiszt fogoly került Erdélybe. A béke megkötése után Kolozsvár felé 521, Károlyfejevárra felé 609, összesen 1130 tért vissza hazájába, illetve menekült el vagy telepedett meg, 554 francia foglyóról pedig nincs adat.¹⁰

Igen nagy volt a bánási és erdélyi foglyotáborokban őrzött tisztek száma. Lugoson, Csákván, Aradon, Temesváron, Nagyszentmiklóson, Brassóban, Medgyesen, Fogarason, Déván és Gyulafehérváron összesen 4 tábornokot, 86 törzstisztet, 1354 tisztet és 6 katonarost őriztek, összesen 1450 tiszti rangú francia hadifoglyot.¹¹

De nemcsak a foglyok nagy száma, táborokba osztása, hanem azok oda szállítása is sok gondot okozott. Hiszen a foglyoknak a harctér színhelyétől a táborokig sok száz, néha azonban 1000–2000 km-es utat kellett megtenniük, az úton elszállásolásukról, ellátásukról kellett gondoskodni, osztrák katonai eszközt kísérte őket a foglyotáborokig. Amíg az idő kedvező volt, a foglyok egy részét a Dunán szállították, a szárazföldön pedig gyalog, forspont segítségével. A szállítási és ellátási költségek

8 Állami Levéltár, Kolozsvár. Kolozsvár város lvt. Protocollum oeconomico-politicum (ezután Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol.) 3245/1813. sz.

9 Erd. Gub. Praes. 87/1819. sz.

10 Kincses Kolozsvár. Budapest, 1987. 308. o.

11 *I. Georgescu*: i. m. 513. o.

a kincstárat terhelték, de az ellátás biztosítása a törvényhatóságok kötelessége volt, azok segítettek a forspont kiállításában is. Az osztrák katonaság menetelési rendjének megfelelően a fogoly-transzportokat is stációk (megállóhelyek) szerint osztották be, ahol a foglyok elszállásolásáról is gondoskodtak. A szállítás az udvari haditanács megszabta útvonalon történt, mind ennek, mind a megállóhelyeknek a kijelölésénél politikai szempontokat is figyelembe vettek. Az irányadó cél az volt, hogy a foglyoknak minél kevesebb kapcsolata legyen a polgári lakossággal. Azért a foglyokat menetközben kirendelt osztrák katonaság fogta közre és kísérte. Az 1809. július 15-én Pusztacsánba és Szentmártonba érkező és a kolozsvári Fellegvár felé tartó 600 főnyi francia hadifoglyot az erdélyi első román határőrezred (75. cs. kir. gyalogezred) 57 katonája kísérte. A szebeni Generalcommando arra kérte Torda vármegyét, hogy számukra szállásról, kenyérről és húsról gondoskodjék.¹² Az 1814. március 8–10 között Tordáról Pusztacsánon át a kolozsvári Fellegvárra tartó 173 főnyi fogolytranszportot pedig a román-illir határőrezred (72. cs. kir. gyalogezred), valamint a Splényi- és Benyovszky regimentek 16 katonája őrizte egy zászlótartó vezetésével. A foglyokat és a kísérőszemélyzetet kenyérrrel Károlyfehérváron látták el egészen Kolozsvárig, húsról viszont a vármegyének kellett gondoskodnia a falvakban helységbeli áron, készpénzért. Szükséges volt a transzport számára 5 négyökrös szekér (egyenként 15 kr-os áron), és 4 kisebb ökrös szekér (12 kr-os áron).¹³ Eszerint 10 fogolyra egy kísérő katona jutott, amiből a fegyveres őrizet hatékonyságára, biztonságára is következtetni lehet.

Menetközben ellátásukról részben a nagyobb katonai raktárak, részben a törvényhatóságok gondoskodtak. A mikéntről az említett, Torda vármegyén áthaladó fogolytranszportok példájából értesülünk. A fogolytáborokban lévők ellátásáról a katonai hatóságok kellett, hogy gondoskodjanak, azok azonban a törvényhatóságoktól, az utóbbiak pedig a köznéptől hajtották be a szükségeseket. Kenyéren, húson és egyéb élelmiszereken kívül, szalma, szalmazsák, ágynemű, pokróc és sok egyéb beszerzésével kellett törődniük. A foglyok eltartása sokba került. Annál inkább, mert idővel ruházatuk is tönkrement (ing, alsónadrág, bakancs, nadrág, zubbony, csákó stb.), s azt is helyettesíteni, pótolni szükségeltetett.

A szükséges dolgokat a katonai és polgári hatóságok együttesen teremtették elő, de sokszor közös erőfeszítésük sem volt elegendő és gyűjtéshez kellett folyamodniuk. Hasonló értelemben szólította fel Torda vármegye tisztikara Torda városának főbíróját: „a mostani háborúban megsebesedett és beteg katonák, úgy a számos hadifoglyok számára”, gyűjtésre hív fel s nyomaték kedvéért mellékeli az Erdélyi Gubernium 10 508. sz. rendeletéhez csatolt listát a szükségletekkel, melyen szalmazsák, párnák, lepedő, „takarózó” szerepel.¹⁴ A foglyok elrongyolódott ruházatát a katonai hatóságok utasításainak megfelelően fehér posztóból készült öltözettel cserélték fel (hasonlót az osztrák hadsereg katonái is viseltek), hajtóka nélkül, ami mintegy megkülönböztetésül szolgált. A fehér öltözet megkönnyítette, hogy szökés esetén a francia foglyokat felismerjék és elfogják.¹⁵ Kolozsvár város levéltárában is megtalálható az erdélyi Gubernium 9557/1813. sz. rendelete, amely szerint a francia

12 Állami Levéltár, Kolozsvár. Torda vármegye lvt. (ezután Torda vm. lvt.) 590/1809. sz.

13 Uo. 261/1814. sz.

14 Torda vm. lvt., szám nélkül. Torda vm. tisztikara Torda város főbírójának. Torda, 1814. jan. 18.

15 *I. Georgescu*: i. m. 512. o.; Torda vm. lvt., 1408/1813. sz.

foglyok, „kik nevezetesen vászon és mundér posztóban, minden hajtóka nélkül találatnának”, mint szökevények elfogattassanak.¹⁶

A foglyok egy részét munkára alkalmazták. 1809. május 21-én az udvari haditanács elrendelte, hogy francia hadifoglyokat is használhatnak munkára; ezeket közmunkára, ipari műhelyekben és a mezőgazdaságban foglalkoztatták. Az ipari műhelyekben alkalmazott francia foglyokról lista készült, hogy ellenőrizni lehessen őket. 1813 őszén a harcterre küldött román-illir határőrezred katonái helyett hadifoglyokat irányítottak a mezőgazdaságba.¹⁷ Ebben az értelemben a Gubernium is értesítette Kolozsvár város tanácsát: „az olyan francia rabok, melyek itten maradni szándékoznak, ha élelmek módja elegendő bizonyítások leszen, elmaradhatnak; úgy mindazonáltal, hogy az ilyenekről tisztí tudósítások tétessenek, a másféle foglyok pedig fogságok helyére visszaütatni parancsoltatik”.¹⁸ Hasonló szellemben intézkedett a Gubernium Kolozsvár város vezetőségénél 1814-ben is, mikor közölte: a letelepedni óhajtó francia foglyok (különösen a mesterséget tudók) a Guberniumnak bejelentendők.¹⁹

Az Erdélyi Gubernium felsőbb parancsra rendelkezett így, hiszen a bécsi kormány becsülte a francia katonák mesterségbeli tudását, iparképességét. A Legfelsőbb Haditanácscsal egyetértésben az Erdélyi Udvari Kancellária 1814. március 11-én már figyelmeztette az Erdélyi Főkormányzóságot, hogy mivel az Erdélyben maradt francia hadifoglyok közt jeles mesteremberek, művesek és gazdasági szakemberek vannak, kiknek ottmaradása az ország javát és hasznát szolgálja, hasonló mesteremberek és kertészek befogadásáról és alkalmazásáról gondoskodjék.²⁰ A rájuk fordított kiadások és az egyes szakmákban – különösen iparban – mutatkozó munkaerőhiány készítette az Erdélyi Guberniumot, hogy a francia foglyokat a termelésben foglalkoztassa. Jósika Miklós emlékirataiból tudjuk, hogy a francia hadsereg egyik osztrák fogságba jutott tisztje, Lenoir Dubignon az ő házitanítója volt, egy másik francia fogoly pedig atyja szurduki birtokán volt kertész.²¹ Kiváló írónk sok szeretettel és elismeréssel ír francia nevelőjéről, annak szellemiségéről és oktatói módszereiről, szabadkőműves kapcsolatairól. Jósika azonban vagy atyja iránti tapintatból, vagy feledékenységéből nem szól arról, hogy szülőapjának fia francia tanítójáról nem volt éppen azonos véleménye a tanítványával. Id. Jósika Miklós ugyanis 1809. november 17-én olyan írást terjesztett a Gubernium elnökéhez „Noir de Bignon” francia hadifoglyról, hogy azt „sok vakmerő cselekedeteiért” elbocsátotta. „Furiosus goromba, mindjárt halállal fenyegetőzik: egyszóval minden cselekedeteiből az néz ki, hogy soha egyéb nyelvtanítónál nem lehetett.”²²

Francia hadifogoly volt Antoine Rivage is aki Tordán a francia műveltségű és felvilágosult testőrő, br. Naláczi József szolgálatában állott.²³

A Kolozsvárott foglalkoztatottokról alább részletesen szólunk. Jósika Miklós édesapjának szurduki francia kertésze nem volt egyedül mestersége erdélyi folytatásá-

16 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 3733/1813.sz.

17 *I. Georgescu*: i. m. 523–525. o.

18 Kolozsvár v. lvt. Prot.oec-pol. 3032/1809. sz.

19 Uo. 1631/1814. sz.

20 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 308. o.

21 *Jósika Miklós*: Emlékirat. Pest, 1865. 63–54., 95., 127. o.

22 Erd. Gub. Praes. 1161/1809. sz.

23 Erd. Gub. Praes. 1079/1809. sz.

ban. Kővári Lászlótól, a kolozsvári Sétatér történetének krónikásától tudjuk, hogy a marosvásárhelyi Sétateret „Hochard a francia napóleoni fogoly” parkírozta (nyilván 1814-ben), amit aztán Elba-szigetének neveztek el. Mivel Hochardt „Marosvásárhelynek Elbát csinált, nekünk is Elba kellett” – írja Kővári. Így aztán a kolozsvári Sétatértől nyugatra eső rész, a Hangyásberek egyik darabja az Elba-sziget nevet kapta, a terület kertésze pedig egy francia fogoly volt.²⁴

Alkalmunk volt közelebről megvizsgálni a Kolozsvárra került francia hadifoglyok sorsát; a városba az 1790-es évek közepétől érkeztek, a napóleoni korszak végéig pedig ott áthaladtak, vagy hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak „francia rabok”. Először 1794. január 6-án hallunk róluk, mikor Bánffy György gubernator levelében tudatta a kolozsvári városbíróval, hogy az Erdélybe érkezett francia foglyok forradalmi jelvényeket osztogatnak.²⁵ 1809-től aztán egészen Napóleon bukásáig többszáz francia hadifogolynak adott szállást Kolozsvár városa. Leginkább a XVIII. század elején épített Fellegvár erődítményének épületeiben helyezték el őket, de jutottak közülük sokan a város középületeibe és bástyaiba is. Így a Toronyként emlegetett bástyába, amely nem volt más, mind az Óvár egyik, maradékaiban ma is álló, akkoriban börtönnek használt épülete, illetve a Takácsok bástyája.

Már 1809. július 6-án közölte az erdélyi Generalcommando Torda vármegye tisztikarával, hogy a hónap közepén Pusztacsánba és Szentmártonba érkezik 600 francia hadifogoly és az őket kísérő 57 cs. kir. katona az erdélyi első román határőrezredből s felszólította a törvényhatóságot, hogy számukra szállásról és kenyérről gondoskodjanak. A fogolytranszport a kolozsvári várba igyekszik, azaz a Fellegvárba („ad arcem Claudi-politanem deducendam sunt.”)²⁶

1809-ben ennek a többszáz francia hadifogolynak őrzését és ellátását bízták Kolozsvár városára s Lodgman kapitány személyében parancsnokot állítottak fölélük. 1809. szeptember 19-én a város tanácsa feljegyzi, hogy a Gubernium utasítása értelmében „a Fellegvárból az egészséges francia foglyok leköltöztetni rendeltettek a Belső-Szappan utcába s azoknak helyekbe a betegek az ispotályból felköltöztessenek, az ispotály az assentiora maradván.”²⁷

Azonban sem a kórházak, sem a városi, vagy katonai épületek nem voltak elegendőek az ide szállított francia foglyok befogadására. Azért idejekorán arra a megoldásra szánták el magukat a hatóságok, hogy a városi műhelyekben, háztartásokban hasznosítható foglyokat polgári házakba helyezték ki. Így 152 fogoly talált ideiglenes otthonra Kolozsvárott 1809 júliusától-szeptemberétől egészen elszállításukig. A befogadók (92 személy) főleg mesteremberek és kereskedők, de találunk közöttük több arisztokratát, értelmiségit és tisztviselőt is. A legkirívóbb eset azonban mégis az, hogy a Habsburg-kormányzat legmagasabb rangú erdélyi tisztviselője, gróf Bánffy György gubernátor is házába fogadott egy francia hadifoglyot.²⁸

24 Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár, 1946. 42., 54. o.; Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 309. o.

25 Borbáth Károly: A jakobinus káté másolójáról. *Korunk*, 1963. 259–261. o.

26 Torda vm. lvt. 590/1809. sz.

27 Kolozsvár v. lvt. Prot.oec-pol. 2299/1809. sz.

28 Erd. Gub. Praes. 942/1809. sz., v. ö. Csetri Elek: Egy elfeledett időszak. Erdély a francia forradalom és napóleoni háborúk korában (1789–1815). *Magyar Tudomány*, 1993. 11. sz., 1321–1322. o.

Nem maradt el a megfelelő biztonsági intézkedés sem. A gubernátor 1809. augusztus 1-én Szathmári Pap Zsigmond kolozsvári főbíróat megkereste, „hogy azok a mesteremberek, kikhez némely francia foglyok dologra kibocsátva vagynak, az idevaló Politiae Commissariushoz elhivatván, arról szorgalmasan megkérdeztessenek, vajon az említett foglyok (...) illendően viselik-e magokat, és sem cselekedeteik, sem pedig beszédjeik által akárminémű megbotránkoztatásra okot nem szolgáltatnak-e?”²⁹ A francia foglyok forradalmi propagandájától erősen tartott a kormányzat. Azért a Gubernium szeptember 26-án hivatalosan megkereste a foglyokat befogadó kolozsvári polgárokat és arra való hivatkozással, hogy „az ide rendelt francia foglyok felcseréltetés végett már ki fognak vitetni”, arra kérte azok mindenikét: „a szolgálatjába engedtetett francia foglyot haladék nélkül az idevaló várkommendánsnak adattassa (adja) által.” Hozzátette még, hogy amennyiben a nála lévő „francia fogoly továbbá ezen hazában megmaradni kívánkoznék, azon esetre megkérdezhvén őket hogy ezentúl micsoda élelem-módot akar folytatni, engemet affelől töstént tudasítani ne terheltelessék.”³⁰

A többség nyilvánvalóan haza vágyódott, akadt azonban három francia fogoly, akik legalábbis egy időre még a városban kívántak maradni. Az egyik, Lorenz Prohari „Borbé Diószegi Ferenc” műhelyében alkalmazott borbélylegény volt, a másik a tiszteletes Pataki Mihálynál „mint nyelvtanító” alkalmazást nyert Francois le Benox. Mindketten azzal indokolták itt maradási szándékukat, hogy munkájukkal még pénzt szeretnének gyűjteni, hogy aztán a következő transzporttal hazatérjenek. A harmadik, Epefanico Geranesi, Traner Adamo porceláncsiszoló szolgálatában állott, „mint mesterlegény úgy maradt, azon okból, hogy megbetegesedvén, ha kigyógyul, a következő transzporttal elmégyen”.³¹

Volt azonban olyan francia hadifogoly is, aki élt döntési jogával és végleges Erdélyben maradása mellett nyilatkozott. Saját kezűleg franciául írott nyilatkozatával hasonló szándékát fejezte ki a már említett Antoine Rivage. Tordán 1809. október 13-án amellet nyilatkozott, hogy br. Nalácsi József szolgálatában továbbra is „ebben az országban marad”.³²

Napóleon szerencsecsillagának hanyatlásával egyre nagyobb francia hadifogoly-szállítmányok érkeztek Kolozsvárra is. 1813. október 11-én a Tartományi Főbiztoság előre jelezte, hogy „Erdélybe 4000, nevezetesen pedig ezen városra 600 francia foglyok érkeznek”. A város a maga részéről afelől intézkedett, hogy mivel a hadifoglyoknak a Fellegvárban jelöltek ki szállást, onnan a katonákat a városba kell majd leköltöztetni. A felsőbb rendelet kapcsán a városi tanács aggodalmát fejezte ki: „ha a franciák ide szállíttatnak (s azok által a rossz ragadozó nyavalyák, valamint a múlt úttal is történt, bėjönnek – úgymond – könnyen az egész város, sőt az ország is a rossz és veszedelmes nyavalyákkal *elboríttatik*”. A városi tanács azt kérte a Guberniumtól, hogy a francia foglyokat rendelje más városba, már csak azért is, mert azoknak a Fellegvárban történő szállításával a rekrutákat a városba kell hozni s „ezek onnét, amint a helybéli commendáns jelentette, mind elszöknek.” Ha pedig idehozataluk elkerülhetetlen, a város azt kívánja a Guberniumtól, rendelkezzen

29 Erd. Gub. Praes. 809/1809. sz.

30 Uo. 942/1809. sz.

31 Uo. 1011/1809. sz.

32 Uo.

„számokra ágyok, ágylepek és egyéb szükséges requisitumok” biztosításáról más városok készleteiből.³³ November 17-én a Gubernium afelől rendelkezik, hogy „a Fellegvárból az ide jövő 600 francia foglyok miatt a városra bészállítandó katonaságnak illendő szállás rendeltessék”.³⁴ A város egy ideig még reménykedett, hogy a „francia rabokat” nem hozzák a városba s a Gubernium nyugtatgatta is a tanácsot, hogy „Kolozsvárra csak a legutolsó szükségben fognak francia foglyok szállíttatni”.³⁵ 1814 tavaszán azonban – a tervezettnél kisebb számú csoport ugyan – de a francia hadifoglyok csak megérkeztek a városba. A Gubernium 1814. február 18-án csak annyit közölt, hogy részükre Szamosújvár városa 500 sing vásznat és 50 pokrócot gyűjtött, amit Kolozsvárra juttatnak. Erzsébetváros is küldött 80 Rft-ot a foglyoknak szükséges ágylepek céljaira.³⁶

Kolozsvárott már ez év január 17-én gondoskodtak ágyneműk gyűjtéséről katonáknak és hadifoglyoknak („sok hadifoglyok keresztyéni gondoskodásból való becsületes tartások érdekében”).³⁷ A városi tanács március 29-i jegyzőkönyvéből aztán kiderül, hogy az Erdélyi Főhadvezérség 177 francia hadifoglyot küldött a városba, akiket a Fellegvárban helyeztek el, miután a katonaságot onnan kivonva Kolozsvár hostájaiban (külvárosaiban) kvártélyozták el. Melléjük az Erdélyi Generalcommando július 6-án Odenwald nevű „pensionatus hadnagyot rendelte”.³⁸ Kolozsvári tartózkodásuk augusztus közepéig tartott. A városi jegyzőkönyv 1814. augusztus 13-i bejegyzéséből kiderül, hogy a Gubernium már intézkedik a Fellegvárból elszállított francia foglyok helyébe hozandó katonaság ügyében; a városban lévő jagerek Monostorra rendeltettek „a városi népnek könnyebbségére”.³⁹ A későbbiekben a kolozsvári iratanyagban már csak az osztrák hadifogságból megszökött foglyokra vonatkozó adatok találhatók. Az 1814–15-ös években ugyanis befejezéséhez közeledett a napóleoni háborúk időszaka és a foglyokat már nem szállították hazájuktól ilyen távoli területekre.

A foglyoknál sokkal nagyobb gondot okozott Kolozsvár városának a soraikból kikerülő egyre nagyobb számú beteg elhelyezése és ellátása. Láthattuk már előbb, hogy mennyire tartott a város a foglyokat sújtó „rossz és veszedelmes nyavalyák”-tól (azaz a „francia betegség”, a szifilis, a nép nyelvén „franc” terjedésétől.) A foglyok elszállásolásának és ellátásának mostoha körülményei, gyenge ruházatuk, az otthoninál zordabb időjárás, a hadviselés és a harctérről a táborokig vezető néha sok ezer kilométeres menetelések miatt tömegesen betegedtek meg és pusztultak el a francia foglyok. A várak termei és kazamatái, szobái nyirkosak és hidegek voltak. Kolozsváron mind a Fellegvár, mind a várfal bástyái ugyanígy alkalmatlanok voltak emberek befogadására. A sokszor nyirkos földön hálás, a vastag, hideg falak, a nyirkos-dohos helyiségek egészségtelen levegője csak növelte a betegek számát. A nem megfelelő körülmények miatt a Bánságban működő három kórház és két hadifogolytábor beteg foglyainak állítólag 58 %-a meghalt. A franciákkal szövetséges

33 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 3245/1813. sz.

34 Uo. 3257/1813. sz.

35 Uo. 3801/1813. sz.

36 Uo. 582., 940/1814. sz.

37 Uo. 101/1814. sz.

38 Uo. 2241/1814. sz.

39 Uo. 2474/1814. sz.

bajor hadifoglyok majdnem fele a bánsági táborokban pusztult.⁴⁰ Úgy tűnik, hogy Erdélyben is sokan elhaltak. A Gubernium vizsgálata szerint 1813-ban 1684 közember és altiszt érkezett ide, 1814-ben pedig mindössze 1130-ról tudunk, kb. egyharmadukról (pontosan 554 hadifogoly) sorsáról pedig semmi adat nem maradt fenn.⁴¹ Lehetséges, hogy ezek meghaltak, eltűntek, vagy megszöktek.

A beteg foglyokat – lehetőség szerint – katonai kórházakban helyezték el, de ezek hiányában polgári házakba utalták őket, s ha nem volt katonaeorvos a polgári orvosi ellátást is igénybe vették.

Kolozsvár 1809. augusztus 18-i tanácsülési jegyzőkönyve is megörökíti a Gubernium 5156/1809. sz. rendeletét, mely szerint az itteni „francia foglyok közt lévő betegek, nem lévén itten katona orvos, a civilis orvosok által gyógyíttassanak”.⁴² Négy nap múlva pedig a tanácsülés arra utasítja a városgazdát, hogy a francia foglyok számára „a feljegyzett szükséges szereket vásárolja meg és az árok kitételével készítenő quietancia mellett a katona ispotály commendánsának adminisztrálja.” A pénzügyi bajokkal küzdő osztrák állam egy beteg hadifogolynak kisebb napi allokációt biztosított, mint az osztrák hadsereg katonáinak járó napi pénzösszeg. Gyógyszerekkel való ellátásuk csak a garnizonok orvos parancsnokának engedélyével volt lehetséges.⁴³ Nagyszentmiklóson mintegy 1000 beteg fogoly volt a kórházban, a két katonaeorvos nem volt elég egészségügyi ellátásukra s engedélyezték a fogságban lévő francia katonaeorvosok bevonását is a betegek ellátására.⁴⁴

Kolozsvár iratanyaga érzékelteti azt az erőfeszítést, amit a városnak kellett tennie a beteg foglyok tisztességes ellátására. A beteg hadifoglyok 1809-ben az ispotályban kaptak helyet, szeptember 19-én azonban a tanács a katonai sorozások miatt a Fellegvárra költöztette őket.⁴⁵ A beállott őszi és közeledő tél azonban nehézségeket támasztott. A kérdést az október 9-i tanácsülésen tárgyalták: „A francia foglyok commendánsa, kapitány Lodgman úr jelenti, hogy a Fellegvárban lévő kemencék mind rosszak, kéri azért egy fazekast egy néhány kályhával együtt oda felküldeni, kinek a sánc káplár meg fog fizetni”. A nyilván kályhásként dolgozó fazekast ki is rendelték.⁴⁶ A beteg foglyok életfeltételeinek biztosítása körül azonban még később is bajok lehettek, mert Kolozsvár város közgyűlésén 1809. november 6-án guberniumi rendeletet mutattak be, amely utasította a városvezetést, „hogy a foglyok ispotályára számára a szükséges requisitumokat a tanács szolgáltassa ki”.⁴⁷

1813-ban, mikor francia hadifoglyok újabb csoportja érkezett, a kórház és a betegek kérdése ismét napirendre került. Az ellátási gondok sorában 1813. június 15-i közgyűlésen felmerült „az ispotály számára vásárolt 2400 sing vászonból vonatott lepedők, szalmazsákok” sorsa.⁴⁸ Július 12-én kiderült, hogy a felelősségre vont Kecskeméti János az „1809-ben a francia betegek számára felszabatott 2400 sing

40 *I. Georgescu*: i. m. 519., 424. o.

41 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 308. o.

42 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 1994/1809. sz.

43 *I. Georgescu*: i. m. 517., 520. o.

44 Uo. 520. o.

45 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 2299/1809. sz.

46 Uo. 2479/1809. sz.

47 Uo. 2559/1809. sz.

48 Uo. 1842/1813. sz.

vászonnról semmit sem tud”, amiért kivizsgálást rendelnek el és három nap múlva feleletet várnak. A vizsgálatot „Politiae commissarius Csáth Lajos” vezette.⁴⁹ A vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, az 1814. április 5-i közgyűlésen mindenesetre a katonai ispotály hiányainak számbavételekor kiderült, hogy hiányzott 107 párna és 360 lepedőből csak 140 találtatott, „egy ágyra alig jut egy”, váltásra egy sem maradt.⁵⁰ Lehetséges, hogy a vászonnemű elrongyolódott, elfoszladozott, vagy pedig a lepedők és párnák a kórház személyzetének kezén tűntek el. De nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy a kórházból szabadult és hazafele tartó hadifoglyok használták fel azokat szegényes ruházatuk kiegészítésére. Megállapítható viszont, hogy a katonai kórház ekkoriban 140 ágyas volt.

A kórház bútorzatának kiegészítéséről már 1809-ben intézkedett a kolozsvári közgyűlés.⁵¹ 1814. március 26-án 50 ágy készítéséről rendelkeznek.⁵²

Az 1814. április 5-i közgyűlés tárgyalásának követésekor értesülünk, hogy 1814 nyarán a beteg foglyok nagy száma miatt még sok gondja volt a városnak a kórház felszerelésével. Kiderül, hogy hiányzott 160 „pököláda”, 30–40 ágyba való és 12 „gyalog szék”. Lejegyzik, hogy „a betegek száma naponként nevedekvén” kívántatik még 2 főzőüst. Véggkövetkeztetésül a városatyák kénytelenek voltak megállapítani, hogy a katonai ispotályban, kórházban „régolta igen nagy a fogyatkozás”.⁵³ A gondok lényegében csak akkor szűntek meg, mikor Napóleon első lemondása után a foglyokat elszállították a városból.

Nemegyszer megnyilvánult a francia foglyok sanyarú sorsuk miatti növekvő elégedetlensége. Jellemző esetet beszél el Bethlen Elek, az erdélyi nemesi insurgens hadsereg hadsegéde. Miközben Miksa főherceggel 1809-ben a Fogaras-vidéki nemesi gyalogság fölött szemlét tartott, Fogaras váránál francia foglyokkal találta magát szemben: „Itt a vár teli volt francia rabokkal – írja Bethlen Elek –, kiknek jóllehet bizonyosan nem volt rosszabbul állapotjuk, mint a mieinknek francia rabságban, szüntelen panaszolkodtanak s a hercegnek alkalmatlankodtak.”⁵⁴

Elégedetlenség mutatkozott a francia foglyok körében a temetések során követett osztrák eljárás miatt is, különösen azért, hogy az elhalt tiszteket diszkréten, katonák részvétele nélkül temették el. De még ezt a szerény formát is kifogásolta a bécsi katonai vezetés. Az Udvari Haditanács 1795. januárjában azt nehezményezte a bányászati Generalcommandónál, hogy Csákován egy francia tiszt temetése alkalmából a holttestet hat osztrák katona vitte és a kísérő francia tisztek francia gyászdalokat énekeltek. Megtiltotta, hogy egy fogolytemetés ilyen „tüntetéssé” alakuljon át. Elégedetlenség uralkodott a Csákován fogolytáborban őrizetben tartott francia tisztek körében, akiknek becsületszó ellenében, (hogy nem szöknek meg) szabad kijárássuk volt a városba s most szabadságukat megszigorították. Ugyancsak a nem megfelelő bánásmód miatt támadt elégedetlenség a Lugoson őrzött foglyok körében, akiket az 1801. évi lunévillei békekötés ellenére még 1804-ben sem bocsátottak szaba-

49 Uo. 1959/1813. sz.

50 Uo.

51 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 1959/1809. sz.

52 Kolozsvár v. lvt. Közgyűlési jkv., 1814. márc. 26-i bejegyzés.

53 Uo. 1814. ápr. 5-i bejegyzés.

54 *Bethlen Elek* feljegyzései az 1809. inszurrekcióról. 213. o.

don. Elégedetlenségük jeléül a tábor foglyai felgyújtották lakhelyük bútorzatának egy részét.⁵⁵

Mikor honvágyuk, elégedetlenségük vagy kétségbeesésük már kibíráhatatlan volt, a foglyok szökéssel próbáltak sorsukon segíteni. A Gubernium intézkedéseinek egész sora igazolja, hogy gyakran folyamodtak ehhez az eszközhöz. Bizonyára előbb is előfordultak, de a szökött foglyok elleni nyomozásra első ízben az 1804. évi levéltári anyagban bukkantunk. Ekkor egy Gutdeutsch vagy Skuttich nevű „francia szökevényt” nyomoz a Gubernium, aki feleségét és három gyermekét elhagyva szökött meg a Parndorf nevű (Pándorf, Pándorfalu) Moson megyei faluból.⁵⁶ A következő évben a francia foglyok gyarapodásával együtt a szökevények száma is megnőtt.⁵⁷

1809-ben a rendőrminisztérium ír át az erdélyi kancellárnak, hogy az osztrák hadifogságból megszökött francia hadifoglyokra fokozottan figyeljenek.⁵⁸ Francia foglyok, vagy francia szimpatizánsok lehetnek azok a rabok, akik a francia csapatok előnyomulása idején a brünni Spielberg börtönéből megszöktek.⁵⁹ Az osztrák fogságból megszökött francia hadifoglyok között voltak olyan fontos beosztású tisztek, akiknek nyomozására külön is gondot fordítottak a hatóságok. Közéjük tartozott a rendőrminisztérium által 1813. szeptember 19-én nyomozott Girandaux vagy Girandou francia hadbiztos („französische Kriegskommissär), aki 1809-ben, mikor a francia csapatok Pozsonyba bevonultak, az őrizet éberségét kikerülve megszökött.⁶⁰

Az 1813-1815 közötti években, mikor a napóleoni hadiszerecnse hanyatlásával egyre több francia katona esett fogságba, a szökések sokat foglalkoztatták a katonai és polgári hatóságokat. Ekkor rendelték el azt is, hogy a lerongyolódott francia foglyok ruháját fehér gyolcsból, posztóból és vászonból készített ruhával cseréljék ki, hajtóka nélkül.⁶¹ 1813 decemberében arról értesülünk, hogy az aradi várból 3 francia fogoly szökött meg, akiket még 1814-ben is nyomoztak. 1814. augusztus 5-én a bánsági Generalcommando megrótt a nagyszentmiklósi táborparancsnokságot, hogy nem elég éberek, mert foglyok szöktek meg onnan.⁶² 1814. április 28-án a Gubernium egy olyan francia fogolynak személyleírását közli, aki a verseci kaszárnyából szökött meg és azzal vádolják, hogy 100 forintot is magával vitt.⁶³ A nyomozást az összes Napóleonnal szövetséges országokból származó hadifogoly katonákra kiterjesztették. 1815-ben a Gubernium már „a francia, olasz és neapolisi hadifogságból elszökött személyek” ellen folytat nyomozást.⁶⁴

A hatóságok a francia foglyok kézrekerítőinek 6 rénes forintot ígértek.⁶⁵ Bármilyen kecsgetető is volt ez a summa az aszály és éhínség miatt elszegényedett lakos-

55 *I. Georgescu*: i. m. 522. o.

56 Torda vm. lvt. 612/1804. sz.

57 Uo. 1190/1805. Idézzünk a szövegből: „Cum observatum sit, desertionem militum Gallicanarum in Italia stativantium tantam esse, ut nati etiam Galli exercitium Gallicum deserant, tales autem desertores, in modernis rerum circumstantiis, in magis dissitis etiam Suae Majestatis Sacratissimae Provinciae tollerari periculosum sit.”

58 OL Erdélyi Kancellária Levéltára (ezután Erd. Kanc. Lvt.) Praesidialia. Fasc. L/53. sz.

59 Uo. Fasc. L/69., 70., 73. sz.

60 Uo. Fasc. KK/11. sz.

61 *I. Georgescu*: i. m. 512. o.; Torda vm lvt. 1408/1813. sz.

62 *I. Georgescu*: i. m. 523. o.

63 Torda vm lvt. 711/1814. sz.

64 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 298/1815. sz.

65 Uo. 34/1814. és 298/1815. sz.

ság számára, csak legritkább esetben fordult elő, hogy a szökött francia foglyokat elfogták és a hatóságoknak átadták. Az elfogottak sorában találjuk Querin Binnet-t, aki a pozsonyi táborból szökött meg és elfogatása után a csákovai fogolytáborba vitték szigorú őrizet mellett. A szállítás közben megszökött foglyokat a legközelebbi táborban internálták helyzetük megoldásáig. Így például 1810-ben a menetben lévő fogolytranszportból megszökött francia foglyokat Temesvárra internálták s szigorú megfigyelés alatt tartották.⁶⁶

Gyakoribb lehetett az, hogy a transzportokból megszökött francia foglyokat a lakosság rejtegette. A Gubernium 1815-ben felsőbb utasításra parancsolja, hogy „az olyan hadifoglyokat kik vagy az őket kísérő katonaság elől elszökteknek volna vagy valamely lappangó helyeken találatnának, fogattassanak el.”⁶⁷ A foglyokat rejtegetőkre és leveleiket külföldre juttató emberekre hivatkozás arra vall, hogy a hazájuktól olyan messze került, szerencsétlen sorsú francia katonák mindig találtak támogatókra a helyi lakosság körében.

Az osztrák hadsereg nagy vérvesztései miatt és a francia foglyok nehéz helyzetét kihasználva 1809-ben az Udvari Haditanács megengedte, hogy a táboraiiban fogva tartott franciák jelentkezhessenek a cs. kir. hadseregbe. Annak ellenére, hogy a fogolytáborokban mostoha viszonyok uralkodtak, a franciák közül nagyon kevesen léptek osztrák katonai szolgálatba: mindössze 27 francia tiszt és 137 katona, akiket a birodalom belsejében teljesítendő szolgálattételre osztottak be. Bécsnek a franciák által történt elfoglalása után ismét lehetett jelentkezni, serkentésül még 15 rénes forint foglalat is ígértek nekik. Sőt 1809. augusztus 10-én a foglalópénzt 25 forintra emelték azoknak, akik 6 évre jelentkeznek. Azoknak viszont, akik csak a háború végéig vállaltak szolgálatot, 15 forint járt. Az újabb felhívásokra 1810-ben mindössze 95 katona és 4 tisztes jelentkezett a Bánságban.⁶⁸ A jelentkezők igen kis száma jelzi, hogy a forradalmi szellemtől és hazafiságtól fűtött francia foglyok inkább elviselték a fogolytáborok nélkülözéseit és megpróbáltatásait, semhogy hazájuk ellen harcoljanak.

Noha az az előbb megkötött békekötések után is folyt, mégis a francia hadifoglyok nagyobb arányú hazaszállítása 1814-ben történt. A bécsi Udvari Haditanács megszabta rend szerint történt a hazatelepítés. A tiszteknek nyilatkozatot kellett aláírniok, hogy nem szolgálnak többé Ausztria ellen harcoló francia hadseregben. Nagyobb arányú hazaszállításuk idején a bánsági Versec, Csáková, Temesvár, Nagyszentmiklós és Lugos táboraiiban még 6727 francia fogoly szerepelt a nyilvántartásokban. Közülük hazaszállítottak 10 főtisztet, 157 tisztet és 5086 katonát, tisztet és altisztet. Betegség miatt a táborokban maradt még 1474 francia hadifogoly.⁶⁹ Hazavonulásuk még 1815-ben is folyt. Akkor aztán véget ért a Bánságban és Erdélyben őrzött francia hadifoglyok itteni tartózkodása. Sokan meghaltak azonban a táborokban és kórházakban, s a táborhelyek temetőinek földjében alusszák örök álmukat.

Külön kell szólunk a francia hadifoglyok azon tiszti csoportjáról, akik a forradalom idején menekültek el Franciaországból, futottak át az ellenséghez és kértek

66 I. Georgescu: i. m. 523. o.

67 Torda vm. lvt. 1399/1815. sz.

68 I. Georgescu: i. m. 523–525. o.

69 Uo. 526. o.

menedékjogot az osztrák hatóságoktól és akiket osztrák hadifogolytáborokban helyeztek el. 1814-ben, Napóleon császár első lemondása után kérték, hogy szállítsák őket haza Franciaországba, mert a felkelők ellen harcoltak és hűségesen fogják szolgálni XVIII. Lajos francia királyt. 1814-ben a csákovai táborban is számon tartottak egy tisztí csoportot, amely a Bourbonok mellett agitált és vállalta, hogy szolgálni fogja a Napóleon utáni államrendet. Egy másik tisztí csoport Dumouriez tábornokkal együtt szökött meg a francia forradalmi hadseregből és egységük 1793 tavaszán már Temesváron tartózkodott. Ezek 1799-ben kérték hazaszállításukat. Az Udvari Haditanács csak 1804-ben válaszolt: egy részüket (27 tisztet) besorozták a hadseregbe és cs. kir. belső szolgálatra rendelték őket. A többieknek engedélyezték a hazatérést azzal, hogy nem fognak ismét harcolni Ausztria ellen. A másik Udvari Haditanácsi rendelet azon törzstisztek és tábornokok nevét tartalmazta, akiknek megengedték a hazatérését. Feltüntették azoknak a francia emigráns tiszteknek a nevét, akik a Bourbon-légióba állottak (*La Légion des Bourbons*) és tisztként szolgáltak a francia hadseregben.⁷⁰

A háború negyedszázados időszakában még több alkalommal érkeztek hadifoglyok a Habsburg-, illetve Osztrák Birodalom keleti tartományaiba, békekötés után azonban rendszerint hazaengedték őket. Volt azonban eset, amikor francia hadifoglyok hosszabb ideig vagy véglegesen itt maradtak. Közöttük is lehetnek olyanok is, akiknek a nyugdíját megfelelő igazoló papírok ellenében a Birodalom biztosította.⁷¹

A hatóságokat sokat foglalkoztatta a francia hadifoglyok jelenléte miatti politikai nyugtalanság. A bécsi Udvari Haditanács már 1793-ban pejorativ jelzőkkel mutatja be a francia hadifoglyokat,⁷² s emögött nem nehéz felismerni a forradalomban felszabadult, öntudatos, magabiztos katona típusát. A Habsburg háborús propagandához hozzátartozott a francia katona lebecsülése, embertelennek, kegyetlennek, alacsonyrendűnek feltüntetése. Mikor ilyen, s ehhez hasonló megbélyegző jellemzőkkel ábrázolták, riogattak, valójában a francia foglyok politikai gondolkodásától, forradalmi eszméitől igyekeztek távol tartani a polgári lakosságot. Az osztrák hadvezetés tele volt aggodalommal amiatt, hogy a magyarországi és erdélyi lakosság nincs megelégedve a bécsi kormányzás módszereivel s tartott a franciák elbeszéléseitől, szellemi-politikai befolyásától. Siettek tehát olyan rendeleteket kiadni, amelyek segítségével a hadifogolyszállítmányokat már útközben szigorúan megfigyelték, majd pedig zárt helyeken, a Habsburg Birodalom keleti és délkeleti részében fekvő táborokban helyezték el őket.

Mivel nagy tömegben tartózkodtak ezeken a területeken, a hatóságok veszélyesnek tartották a francia hadifoglyok jelenlétét és hatását a lakosságra. Nagy gond volt elszigetelésük, elzárásuk a polgári lakossággal való érintkezéstől. A fogolytranszportok útvonalát lehetőleg úgy szabták meg, hogy minél kevesebb érintkezésük legyen a lakossággal; tilos volt a foglyok minden kapcsolata a polgári lakossággal; hasonlóképpen megtiltották, hogy élelmiszert, gyümölcsöt, vagy más terméket vásároljanak. Erősen korlátozták a hadifoglyok levelezését az otthoniakkal. Levelüket előbb

70 Uo. 528–529. o.

71 Az egykori Erdélyi Múzeum Levéltárának anyagában lévő, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár állományában őrzött Nyomatott Oklevelek Gyűjteménye. 8264/Kolozsvár 1806. nov. 3. rendelete értelmében: a Francia Birodalom kivánságára a Franciaországból ideszármazott személyek, akik pensiot „esztendei censust vésznek”, kötelesek voltak francia, német, olasz vagy latin nyelvű bizonyáglevelet bemutatni.

72 *Markó*: i. m. 56. o.

az Udvari Haditanácshoz küldték ellenőrzésre, mert a foglyok leveleikben a rossz bánásmód miatt panaszkodtak.⁷³ A foglyok természetesen minden utat-módot megkerestek, hogy leveleiket hozzátartozóikhoz eljuttassák. 1794-ben például a Magyar Helytartótanács arra kérte Arad várának parancsnokságát, ahol számos foglyot őriztek, hogy tiltsa meg a foglyok kapcsolatait az iparosokkal és kereskedőkkel, akik azok leveleit külföldre juttatják.⁷⁴ Tudjuk azt is, hogy az osztrák katonai hatóságok lefoglalták a foglyok poggyászaiban talált tiltott könyveket.⁷⁵ A foglyok elszigetelésére irányuló hatósági példaként idézzük az Erdélyi Gubernium 1814. február 14-i 1039. számú rendeletének óvatosságra intő részletét: „Midőn az ezen tartományba rendeltetett francia hadifoglyok a kegyelmetek megyéiken keresztül fognak vitetni, nehogy az ők által vitelek alkalmatosságával valamely kedvetlenség történjék és a hadifoglyok között történni szokott némely ragadó nyavalyáktól is a föld népe ment lehessen, szükségesnek találta ezen Királyi Fő Igazgató Tanács az Udvari Főhadit Tanácsnak az országbeli katona commandókhöz” szóló rendeletét másolatban megküldeni.⁷⁶

Bármennyire is törekedtek azonban a hatóságok a francia foglyok elszigetelésére, a polgári hatóságokkal való érintkezésük elkerülhetetlen volt s elkerülhetetlen a kormányzat szempontjából értékelt „kedvetlenség” is. A fogolytranszportok útvonala falvakon-városokon át haladt, ahol parasztok, polgárok, értelmiségiek éltek. A menetelésük alatt, de különösen a pihenőhelyeken a foglyoknak nyújtott edény víz, darab kenyér, néhány gyümölcs vagy zacskó dohány, egy beteg vagy elgyengült fogoly franciának nyújtott pihenőhely, a forspontos szekér, amelyet a falvak jobbágyai biztosítottak és hajtottak, a számukra hivatalból szolgáltatott, de lakosság által adott kenyér és hús, a lovaknak meg széna és zab átadása megannyi lehetőséget nyújtott a foglyok és a lakosság közti kapcsolat teremtésére. Ha ehhez hozzáteszünk, hogy a foglyokat kísérő katonák közt voltak hadviselt, franciákkal kapcsolatba került hadfiak, akik ha nem is ismerték a francia nyelvet, de ellestek néhány szót és többet-kevesebbet értettek beszédükből, s a háborúban nemcsak kegyetlenséget, gyűlöletet, hanem emberséget és bajtársiasságot is tanulhattak, maguk is hajlottak arra, hogy szemet hunyjanak a foglyok és a lakosság közti kapcsolatok, közvetítések felett.

Tudjuk, hogy a foglyok egy részét munkára is alkalmazták. Sokan dolgoztak köztük a mezőgazdaságban, földeken és ipari műhelyekben, ahol az érintkezés a hazai lakos és fogoly között egy bizonyos fokon szükségszerű volt, de kialakulhattak közöttük közvetlenebb, emberi kapcsolatok is. Voltak olyanok is, akik munkahelyeken, birtokokon, műhelyekben dolgozva jóformán szabadon jártak-keltek. Jósika Miklós emlékirataiból tudjuk, hogy atyja szurduki birtokán egy francia alkalmazott is volt, a kolozsvári Fellegvár fogolytáborából kihelyezett „igen ügyes fiatal kertész, Darrigard nevű, ki rémséges hiperbolákkal szólt hazájáról.”⁷⁷ A birtokosok udvaraiban helyezkedtek el nemegyszer a fogolytáborokból kiengedett francia tisztek, sőt törzstisztek is. Ugyancsak Jósika értesít, hogy ifjúkori nevelője, házitáni-

73 *I. Georgescu*: i. m. 511., 525. o.

74 *Uo.* 74. o.

75 *Markó*: i. m. 58. o.

76 Torda vm. lvt. 278/1814. sz.

77 *Jósika*: i. m. 127. o.

tója ilyen francia törzstiszt, ki „magát Lenoir Dubignon, baron d'Armand-nak mondta, hozzá tévén, hogy ezredes és részese Kleber és Bonaparte-val a híres egyiptomi hadjáratnak. Anyai részről, – mindig saját szavai után, – közelrokona volt a Beauharné (!) családnak, s így némileg rokonságban a már akkor császár Napóleonnal.”⁷⁸ Jósika azt mondja róla, hogy: „Nagyon művelt férfiú s a legkellemesebb társalgók egyike” s hozzáteszi, hogy nevelői közül „ami a műveltséget illeti, egyiknek sem köszönhettem többet, mint neki.” Jómódorú, kifinomult módszereket használó nevelő volt Lenoir Dubignon ezredes, aki „félreérthetetlen szabályosság és kitartás által” szorította tanulásra tanítványait.⁷⁹ Lenoir politikai-eszmei tartásához tartozik azonban, hogy szabadkőműves volt, sőt a szabadkőműves páholyban főméltóságot viselt. Jósika feljegyzi: a francia szabadkőműves ezredes azt mondta, hogy belőle „szabad kőművest fog nevelni” s tudott a nagyszebeni páholy létezéséről, sőt annak egyes tagjairól is. Ez akkor derült ki, mikor a Jósika-udvarból történt távozása után, végrendeletében „egy keményen bepecsételt iratot br. Nalácz Józsefnek hagyta végrendeletében, ki miként ő állítá, szabad kőműves és Maitre volt.”⁸⁰ A leírás alapján elég világos képet alkothatunk a napóleoni hadsereg egy ezredeséről, Lenoir Dubignonról s bátran állíthatjuk, hogy környezetére gyakorolt hatásán túlmenőleg szerepe volt nagy regényírónk, a liberális-patriota Jósika Miklós szellemi-politikai-lelki arculatának kialakításában. Mint ahogyan a szurduki kertész „hiperbolái”, túlzásai mögött nem nehéz megérezni a fogoly katona Franciaország iránti szeretetét, hazafiságát, ami szintén nem lehetett hatástalan környezetére. De ez nem is történhetett másként, hiszen ismeretes a forradalmi szellemtől lelkesített francia hadsereg erkölcsi színvonala, lelkesedése, amire különben az ott harcoló katonáink is felfigyeltek.⁸¹ Ezt a szellemet, a hazájuk iránti lelkesedést magukkal hozták a francia foglyok, még a napóleoni korban is, hiszen a francia hadsereg forradalmi lendülete, hazafisága – ha nem is olyan egyértelműen mint azelőtt – még érvényesült. Hatásuk a foglyok által bejárt területen mindenütt érződött, különösen a napóleoni korszak első felében. Csak később vált ismertté (s akkor is inkább a nemesség, polgárság és értelmiség körében, mint a parasztságéban), hogy a polgári haladás eszméje mellett Napóleon zsarnoki, elnyomó célokat is követ. „Napóleon híre”-ről Erdélyben a francia hadifoglyoktól nyert információkról eddig is megemlékeztek.⁸²

Jeleztük már, hogy a francia kormány 1819-ben diplomáciai lépést kezdeményezett Bécsben az 1813. évi háború során osztrák fogságba esett és eltűnt foglyok kinyomozására. Erdélyben a Gubernium a törvényhatóságokat és városokat kereste meg az eltűnt foglyok ügyében. Az említett hatóságok aztán elrendelték, hogy az illetékes papok az egyházi anyakönyvek alapján az általuk eltemettekről hiteles bizonyítványt állítsanak ki, amelyben tüntessék fel az elhunyt nevét, előnevét, születési helyét és ezredét, ahol szolgált, s az eredményt közölgék a főkormánysszékkal. Ennek során Kolozsvár város tanácsa három francia fogoly ottani halálát állapította

78 Jósika: i. m. 63. o.; *Csetri Elek: Egy elfeledett időszak*. I. m. 1321–1322. o.

79 Jósika: i. m. 64. o.

80 Uo. 64–66. o.

81 Fölöldy Sándor: A francia forradalom és a magyarok. Kolozsvár 1914. 30., 36. o.

82 *Csetri Elek-Davi János: Napóleon híre Erdélyben*. Korunk, 1969. 1705–1706. o.; *Szabó Miklós: Das Eindringen Revolutionärer Ideen in Siebenbürgen durch das Schiftum. 1789–1815*. In.: *La révolution française et les roumains*. Publ. A. Zub. Iași 1989. 180. o.

meg, s annak bizonyítványai megvannak a városi levéltárban. A három elhalt francia fogoly a következő:

1. Michel Fointau, 28 éves, a IV. tengerészezred 1. zászlóaljából, meghalt 1814. március 19-én, eltemettetett 23-án.

2. Louis Calipe, 17 éves, született Párizsban, a Szajna megyei IV. ezred fődobosa, meghalt 1814. június 23-án, eltemettetett 24-én.

3. Jean Jacques Rousseau, 24 éves, a francia gárdában szolgált, meghalt 1818. június 28-án, eltemettetett 30-án.

A temetést végző pap mindhárom esetben Boér Ignác római katolikus káplán volt.⁸³

Házsongárdi sírjukról Jakab Elek, a kiváló erdélyi történész és levéltáros is megemlékezik: „Sírjok francia feliratú koporsókövel jelölve a köztemető bejáratánál jobbra alig 50 lépésre volt, ifjúkoromban sokszor néztem meg, szívemben irántuk kegyelettel, nemzetők iránt, melynek Európa újjászületését köszönti, mély rokonszenvet érezve...”⁸⁴

Házsongárd sok sírkeresztjével, tombájával, emlékével együtt sajnos a fogságban elhalálozott francia katonák „koporsóköve” is megsemmisült. Szerencsére a felirat szövege megmaradt. A két évtizeddel ezelőtt megjelent közleményből azonban kiderül, hogy a kolozsvári francia foglyok sírfelirata nem francia, hanem latin nyelvű volt.⁸⁵ Az ifjúkora élményére félévszázad távlatából emlékező Jakab Elek nyilván nem tudhatta pontosan az epitaphium nyelvét, ezért ír franciát, latin helyett.

Az alábbiakban közöljük a sírfelirat latin szövegét és annak magyar fordítását:

*Gallia quos genuit Cives virtute celebris
In placido claudit Claudia terra sinu.
Captivos dedit hos nostratibus alea Belli:
Iam libertatem nox diuturna dedit.*

(Magyar fordításban:

Nagyszerű francia tájra jöttek e jó hadi népek
S nékik e Város nyújt földjében pihenőt.
Messze sodorta fogolyként őket a harci szerencse,
Ám most már szabadok: álmukat őrzi a sír.

Szabó György fordítása.)⁸⁶

A sírfelirat eredeti kéziratából egyértelműen kiderül, hogy az Kriza János munkája. Kriza a torockói és székelykereszt- úri iskolák után 1829-től a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja volt s ebben az időszakban készíthette a francia foglyoknak szánt sírfelirat latin szövegét. Latin szövegek – versikék komponálása akkoriban a

83 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 309. o.

84 *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Budapest, 1888. III. k. 722. o.

85 *Csetri-Dani*: i. m. 1708–1709. o.

86 Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. (Volt Erdélyi Múzeum Egyesület Könyvtára). Kéziratár. Ms. 2991. sz. Az epitaphium kéziratának eredetijére Szabó György hívta fel figyelmemet, fogadja ezért őszinte köszönetemet. A fordítás is az ő munkája. A kézirat palliuma jelzi, hogy a feliratot: „Írta: Kriza János.” Az egyetlen levélből álló kézirat Kriza írása s a latin sírfelirat szövege után is ez szerepel: „J. Kriza.” A szöveg felett címként ez áll: „A Kolozsvári temetőben nyugvó Francia foglyok sírfelirata.”

kollégiumi oktatásnak szerves része volt. Az viszont, hogy Kriza készítette, igen lényeges személyiségének, felfogásának és környezetének megítélése szempontjából. A sírfelirat megírása Kriza költői habitusának a jele. Az viszont, hogy polgári Franciaország Kolozsváron, fogságban elhalt katonái epitaphiumának megírását magára vállalta, arra vall, hogy közel érezte magához ezeket a hazájuktól távol sírba szállt napóleoni katonákat s az ügyet, melynek szolgálatában álltak. Ismeretes az Unitárius Kollégium diákságának szimpátiája a francia forradalom és a magyar köztársasági mozgalom iránt. Ebből szinte szervesen következik, hogy az ott tanuló Kriza ezt a gondolatot társaival együtt tovább vitte. Hiszen a Házsongárdi temetőben örök nyugodalmat talált francia foglyok sírfeliratából az író mélységes tisztelete és rejtett rokonszenve érződik a francia nép iránt. Pusztán rokonszenv azonban nem lett volna elegendő a „Koporsókő” elkészítésére, ami mögött talán a kollégiumi ifjúság anyagi alapot szervező és gyűjtő munkája állhatott. Ez a rokonszenv aztán tovább élt az ugyancsak a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult Jakab Elekben s ezt idézett szavaiban ki is fejezte.

Elek Csetri

FRENCH PRISONERS OF WAR IN TRANSYLVANIA
1800–1815

Summary

It is known that a significant number of French prisoners of war got into Hungary during the years of the French wars and a part of them were transported to and then interned in the Banat and Transylvania. Though the fact of their presence starts a lot of social, military and political questions, the intensive elaboration of their problem is not completed even today. However there are a lot of particular studies concerning the period between 1792 and 1800 which solved numerous important questions. In the present state of researches this study tries to collect and arrange the fragmentary data. This way we can get an inside view of their everyday life in Transylvania and we can share their eventful fortune.

Elek Csetri

PRISONNIERS DE GUERRE FRANÇAIS EN TRANSYLVANIE
1800–1815

Résumé

Il est connu qu'au cours des guerres françaises un grand nombre de prisonniers de guerre français est arrivé en Hongrie. Une partie de ces prisonniers a été transportée et gardée au Banat et en Transylvanie. Bien que la question – à côté des aspects militaires – pose beaucoup de problèmes politiques et sociaux, jusqu'à nos jours son analyse synthétique n'a pas été faite. Les études partielles parues (surtout au sujet de la période entre 1792 et 1800) ont posé et résolu beaucoup de questions essentielles. Dans l'état présent de la recherche l'auteur essaie également de rédiger et de publier seulement des détails. Mais les détails publiés sont peut-être bons également pour faire voir la vie quotidienne des prisonniers de guerre français en Hongrie et en Transylvanie, pour rendre leur présence en Hongrie plus réaliste, et pour apporter plus près de nous la formation de leur sort.

Elek Csetri

FRANZÖSISCHE KRIEGSGEFANGENE IN SIEBENBÜRGEN

1800–1815

Resumee

Wie bekannt, gelangte zur Zeit der französischen Kriege eine bedeutende Anzahl französischer Kriegsgefangene nach Ungarn. Zum Teil wurden sie ins Banat bzw. nach Siebenbürgen geführt und dort gehütet. Obwohl diese Frage außer ihrer militärischen Bezüge auch zahlreiche politische und soziale Probleme aufwirft, fehlt es bis in unsere Tage an ihrer komplexen, zusammenfassenden Bearbeitung. In den bis jetzt erschienenen Teilarbeiten wurden viele bedeutende Fragen aufgeworfen und gelöst, vor allem, was die Epoche zwischen 1792 und 1800 anbelangt. Im heutigen Stand der Forschung vermag auch der Autor der vorliegenden Studie nur fragmentarische Angaben zu veröffentlichen. Trotzdem gewähren sie Einblick in den Alltag der französischen Kriegsgefangene in Ungarn bzw. Siebenbürgen, sie machen ihren hierigen Aufenthalt lebensnah, ihr Schicksal menschlicher.

Элек Четри

ФРАНЦУЗСКИЕ ВОЕННОПЛЕННЫЕ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

1800–1815 ГГ.

Резюме

Известно, что в период французских войн в Венгрии очутилось большое количество французских военнопленных, часть которых была направлена в Банат или в Трансильванию, где их содержали под надзором. Хотя этот вопрос наряду с военными аспектами выдвигает ряд политических и общественных проблем он до сего времени не получил всеохватывающей, подытоживающей разработки. Опубликованные до наших дней научные работы, анализирующие частные вопросы (особенно касательно периода между 1792–1800 годов) выдвинули и разрешили ряд существенных вопросов. В современном состоянии исследований мы также стремимся разработать и опубликовать лишь частичные данные. Опубликованные частные исследования все же дают возможность заглянуть в повседневную жизнь французских военнопленных в Венгрии и Трансильвании, сделать более ощутимым их тогдашнее присутствие здесь и приблизить на человеческое расстояние складывание судеб этих людей.